

Iwona Jażdżewska
Uniwersytet Łódzki
iwona.jazdzewska@uni.lodz.pl

ZMIANY ADMINISTRACYJNE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W EUROPIE ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ

W państwach Europy Środkowej i Wschodniej, które po II wojnie światowej znalazły się w strefie wpływów związku Radzieckiego, funkcjonowało kilka religii, lecz dominowały te o korzeniach chrześcijańskiej. Były to Kościół katolicki, prawosławny i ewangelicki.

Kościół katolicki prowadzi na tym obszarze działalność duszpasterską od ponad dziesięciu wieków i ma wiernych we wszystkich wymienionych krajach, różniących się ilością wiernych. W jego strukturze można wyróżnić Kościół rzymskokatolicki, greckokatolicki, ormiański oraz obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounia). Posiada on swoją administrację, ustanawianą przez Stolicę Apostolską. Zmiany administracyjne w poszczególnych krajach są wprowadzane z inicjatywy kolejnych papieży i dostosowywane są do zmieniającej się przez tysiąc lat rzeczywistości.

Kościół katolicki w okresie komunizmu

W okresie sprawowania władzy przez komunistów stosunek państwa do Kościoła był jednym z fundamentalnych praw, a sprawujące władzę partie komunistyczne, w poszczególnych krajach, czerpały swe wzorce ze Związku Radzieckiego. Dzieje Kościoła katolickiego w ZSRR i pozostałych krajach nie były jednakowe. Inne były w poszczególnych okresach i na różnych obszarach, gdyż w ciągu półwiecza komunistycznej hegemonii istniały dość duże różnice pomiędzy krajami. Główne cechy odróżniające losy kościoła katolickiego w krajach postkomunistycznych i w demokratycznych są wspólne. Można je przedstawić w postaci następujących zagadnień:

1. Antyreligijne ustawodawstwo
2. Likwidacja kościoła jako instytucji
3. Konfiskata majątków kościelnych
4. Zamykanie kościołów
5. Likwidacja hierarchii kościelnej
6. Procesy, prześladowanie księży,
7. Zakaz nauczania religii

8. Powoływanie antyreligijnych związków
9. Propaganda ateistyczna
10. Tworzenie Urzędów do Spraw Wyznań
11. Ingerencja państwa w administrację kościelną.

Władza komunistyczna wszelkimi sposobami usiłowała wpływać na administrację kościelną m.in. poprzez ingerencję w obsadzaniu stanowisk kościelnych (wymuszając na osobach duchownych akty lojalności wobec władzy) oraz zmiany administracyjne. W Rosji Radzieckiej z powodu likwidacji hierarchii kościelnej (nie było ani jednego biskupa) nie możliwa była organizacja kościelna. W Rosyjskiej SRR, Ukraińskiej SRR, Rumunii, Czechosłowacji siłą wcielono Kościół greckokatolicki do prawosławia, a ormiański i neounicki zlikwidowano. W Polsce, Jugosławii, Bułgarii i na Węgrzech przetrwał on okres władzy komunistycznej. W Albanii, która ogłosiła w 1967 r., że jest pierwszy ateistycznym państwem na świecie, jakakolwiek działalność religijna zabroniona była pod karą śmierci.

W Polsce partia komunistyczna usiłowała wpływać na decyzje władz kościelnych. Z jednej strony zabraniano budowy obiektów sakralnych, tworzenia nowych parafii (zwłaszcza w nowo powstałych osiedlach mieszkaniowych (Jażdżewska I, Nau I. 2000) z drugiej strony zachęcała (po porozumieniu w Zgorzelcu między PRL i NRD w 1950 r.) do nowego podziału administracyjnego na ziemiach zachodnich tzw. Odzyskanych. Lecz władze kościelne oparły się naciskom. Podział administracyjny na szczeblu diecezji i archidiecezji zatwierdzany jest przez Stolicę Apostolską, a ta nie chciała uznać granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz powstania NRD dopóki nie uczynią tego państwa demokratyczne. Jak pisał ambasador Papée ”Stolica Apostolska nie zna pośpiechu, a cóż dopiero w tego rodzaju sprawach zasadniczych” (Żaryn J, 1998 s.63). Dopiero po roku 1970 po podpisaniu układu między PRL i RFN o poszanowaniu granic na Odrze i Nysie Łużyckiej, a w zasadzie po jego ratyfikacji w dniu 3 VI 1972 r. przez Bundestag Stolica Apostolska w dniu 28 VI 1972 r. ostatecznie uregulowała organizację kościelną na tym obszarze. Papież Paweł VI bullą *Episcoporum Poloniae Coetus* erygował 6 nowych diecezji (arcybiskupstwo wrocławskie, biskupstwa: warmińskie, opolskie, gorzowskie, szczecińsko-kamieńskie, koszlińsko-kołobrzeskie (Żaryn, 1998).

We wszystkich krajach tzw. Demokracji ludowej Watykan miał utrudnione działanie. Papież postępował bardzo ostrożnie i zgodnie ze słowami ambasadora Papée bez pośpiechu. Organizacja życia Kościoła katolickiego była wprowadzana oficjalnie lub –jak to miało miejsce ZSRR- nieoficjalni, np. gdy próbowano wyświęcić nowych biskupów. W latach 1945-1990 miał miejsce kilkakrotne zmiany administracyjne w kościele rzymskokatolickim.

Tuż po wojnie w 1945 r. w Polsce utworzono administracje apostolskie w Białymstoku, Drohiczynie, Gdańsku, Gorzowie Wielkopolskim, Olsztynie, Opolu, Wrocławiu i Lubaczowie (Wietrzak Z., 1997 s.145-165) Wszystkie miały związek z nowymi granicami Polski zarówno na wschodzie jak na zachodzie, oraz ze statusem Gdańska. Ówczesny Prymas Polski, kardynał August Hlond skorzystał wtedy ze specjalnych pełnomocnictw zawartych w dokumencie Kongregacji Nadzwyczajnych Spraw Kościelnych (Kostynowicz R. 1998 s. 19). Drugi podział administracyjny w Polsce miał miejsce –o czym już wspomniano- w 1972 r.

W pozostałych krajach również powstawały nowe diecezje. Były to w 1968 r. Subotica-Jugosławia, w 1979 Sofia-Płowdiw (z siedzibą w Płowdiw) – Bułgaria; Drezno-Miśnia (NRD), w 1986 r. Zrenjanin - Jugosławia.

Kościół katolicki po 1989 r.

Po roku 1989 stosunki pomiędzy państwem a kościołami powracało do normalności, a konsekwencją tego były zmiany zachodzące w poszczególnych krajach. Mimo występujących różnic można je ująć w pewne ramy:

1. Zmiana prawodawstwa – w tym zniesienie antyreligijnych ustaw, podpisanie Konkordatu ze Stolicą Apostolską, regulacja stosunku państwa do poszczególnych związków wyznaniowych.
2. Sakralizacja przestrzeni miejskiej- powstanie obszarów o dominacji szeroko pojętej funkcji religijnej
3. Powstanie religijnych rozgłośni radiowych, telewizyjnych i czasopism. Sakralizacja przestrzeni internetowej.
4. Nauczanie religii w szkole i poza nią. Powstanie szkół każdego szczebla – od nauczania przedszkolnego po szkoły wyższe.
5. Odzyskiwanie i budowa nowych obiektów, przede wszystkim kościołów, domów zakonnych, sanktuariów, seminariów, szkół. Porządkowanie własności obiektów w tym: odzyskiwanie mienia kościelnego zagarniętego przez władze komunistyczne, ale również oddawanie Kościołowi greckokatolickiemu świątyń zajętych przez Kościół prawosławny, czy rekompensaty finansowe przekazywane przez Kościół rzymskokatolicki Kościołowi Ewangelickiemu.
6. Zmiany administracyjne

Pierwsze zmiany w Kościele katolickim jakie wprowadziła Stolica Apostolska w byłych krajach Komunistycznych miały miejsce na Białorusi, Litwie, Ukrainie i Rosji tuż po uzyskaniu przez te kraje suwerenności w 1990 r. i uznaniu jej przez ZSRR w 1991 r. Na Białorusi w 1991 r. przywrócono do życia dwie diecezje Mohylewską i Pińską. Utworzono archidiecezję Mińsk-Mohylew i diecezję w Grodnie i Pińsku. Również w 1991 r. zostały nawiązane stosunki ze Stolicą Apostolską z Rosją, pozwalające na utworzenie dwóch administracji apostolskich dla Rosji Europejskiej z siedzibą w Moskwie i dla Syberii z siedzibą w Nowosybirsku. Na Litwie powstała archidiecezja wileńska (obok istniejącej od 1926 kowieńskiej).

W roku następnym 25 III 1992 Papież Jan Paweł II bullą *Totus tuus Poloniae populus* Wprowadził nowy podział administracji kościelnej w Polsce. Ustanowił 12 nowych diecezji: elbląską, ełcką, toruńską, łowicką, radomską, legnicką, kaliską, gliwicką, sosnowiecką, bielsko-żywiecką, rzeszowską, zielonogórsko-gorzowską. Miasta będące siedzibami nowych diecezji uzyskały tę godność po raz pierwszy podnosząc tym samym ich rangę administracyjną. Powstały również nowe archidiecezje z siedzibą w : Olsztynie, Przemyślu, Lublinie, Łodzi, Częstochowie, Katowicach, Gdańsku, Białymstoku, Szczecinie wspólnie z Kamieniem Pomorskim, oraz Warszawie-Pradze. Większość miast (poza Warszawą-Pragą) było wcześniej siedzibami diecezji, a Białystok siedzibą administracji apostolskiej. Bulla papieska utworzyła również diecezję bizantyjsko-ukraińską (greckokatolicką) z siedzibą w Przemyślu.

W tym samym roku nastąpiły również zmiany w Albanii, w której dopiero w 1990 zniesiono ustawę traktującą praktykowanie religii jako przestępstwo. Powstała archidiecezja Durrës-Tirana, pozostałe diecezje mające niekiedy ponad 1000 letnią historią mogły funkcjonować legalnie.

Na Węgrzech, Ukrainie i Mołdawii zmiany administracyjne nastąpiły w 1993 r. Ostatniego maja tego roku Stolica Apostolska ogłosiła nową organizację kościelną na Węgrzech. Powstały dwie nowe diecezje: Kapsowar i Debreczyn – Nyíregyháza oraz archidiecezje Esztergom-Budapeszt (Esztergom od X w.) i Kalocsa-Kecsemét (Kalocsa od X w.) Na Ukrainie powstała diecezja dukaczewska, w Czechach Plzeň, a Mołdawii utworzono administrację apostolską w Koiszyniowie.

Kolejny rok porządkowanie administracji kościelnej w Niemczech, które w okresie komunistycznym podzielone było na dwa państwa: komunistyczne NRD i demokratyczne

RFN. W 1994 r. Utworzone nowe diecezje w Erfurt i Görlitz, archidiecezje w Berlinie i Hamburgu.

W roku 1995 papież zreorganizował kościół na Łotwie, tworząc nowe diecezje w Jelgawie i Rezekne (Rzeczycy). Rok później reaktywowano (istniejącą od XIII w.) diecezję Łucką na Ukrainie oraz wydzielono z ołomunieckiej diecezję Ostrawsko-Opawską (Czechy).

Na Ukrainie Kościół greckokatolicki wyszedł ukrycia w 1991 r. Posiadał wtedy 1942 parafie. Już w styczniu tego roku Stolica Apostolska ustanowiła dla tego obrządku diecezje we Lwowie, Iwano-Frankowsku (Stanisławów) i Mukaczewie. W dwa lata później został wprowadzony nowy podział administracyjny, w którym wymienić można siedem diecezji (w tym cztery nowe: Kołomyja- Czerniowce, Sambor-Drohobycz, Tarnopol, Zborów) i jeden egzarchat arcybiskupi Kijowsko-Wyszochrodzki (od 1996 r.). Były one podległe arcybiskupstwu we Lwowie.

W Czechach i na Słowacji kościół greckokatolicki był zdelegalizowany w latach 1950-1968 i przyłączony do prawosławia. Obecnie czyni starania o odzyskanie swojego mienia. Na Słowacji swą siedzibę ma w Presov, a w Czechach w Pradze (od 1996 r. egzarchat apostolski).

Komunistyczny rząd Rumunii zlikwidował Kościół greckokatolicki w 1948 r. i nie istniał on legalnie do 1989 r. Od tego czasu stara się odzyskiwać świątynie od Kościoła prawosławnego. Zachował się dawny podział na 5 diecezji i jedną archidiecezję (Fargas-Alba Julia) oraz ordynariat dla Armeńczyków (Gherla).

W Polsce reorganizacji Kościoła greckokatolickiego dokonano w 400-lecie Unii Brzeskiej tj. w 1996 r. Papież Jan Paweł II ustanowił metropolię przemysko- warszawską w skład której weszły archidiecezja przemysko – warszawska i diecezja wrocławsko – gdańska. W Polsce działają również parafie ormiańskie i jedna neounicka.

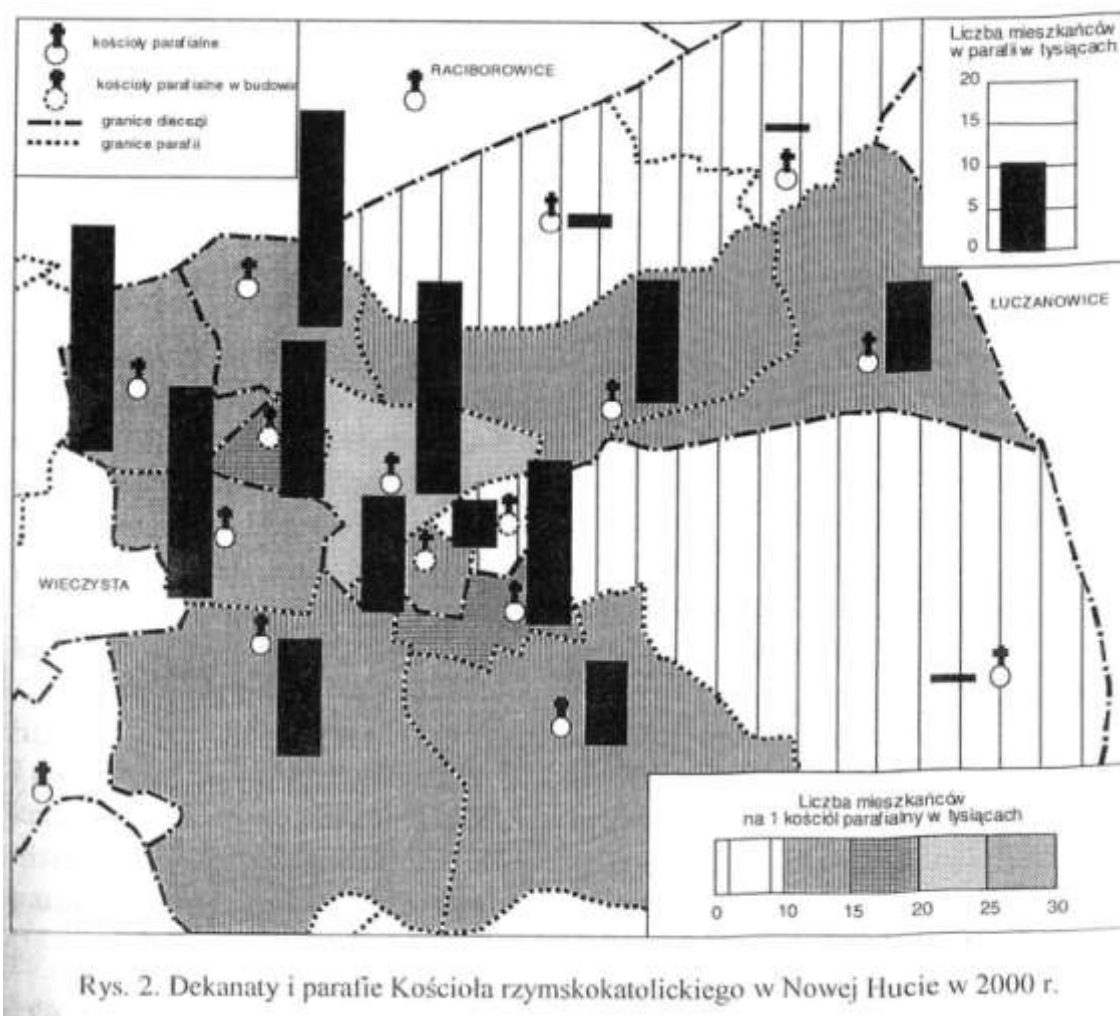
Nie było zmian administracyjnych w Kościele greckokatolickim w Chorwacji, Bułgarii, Niemczech i na Węgrzech.

Oprócz zmian administracyjnych, jakie zaszły na szczeblu najwyższym zatwierdzanym przez Watykan, w ciągu 10 lat transformacji w krajach postkomunistycznych zmieniała się również administracja w poszczególnych diecezjach (nowe podziały na dekanaty i parafie). Zmiany te są szczególnie widoczne w miastach gdzie – w ciągu 50 lat- na skutek urbanizacji, powiększaniu powierzchni pod budowę nowych osiedli mieszkaniowych, ingerencji (czyli zakazów) władz komunistycznych wystąpiła potrzeba nowego podziału na parafie.

W Nowej Hucie (dzielnicy Krakowa), dla ponad 200tys. mieszkańców istniało w 2000 r. 14 parafii, a potrzeby są jeszcze większe. Sytuacja ta jest wyraźnie korzystniejsza dla wiernych w porównaniu z pierwszymi dekadami istnienia tej dzielnicy. Budowę Nowej Huty rozpoczęto w 1948 r. Istniała tam wówczas XIII wieczna parafia w Pleszewie i zakon Cystersów w Mogile. Już w 1951 władze kościelne utworzyły dwie parafie w Mogile św. Bartłomieja i w Czyżynach św. Judy Tomasza. W pierwszej z nich dla potrzeb wiernych mogły być wykorzystane dwa kościoły: XIII wieczna Bazylika Podwyższenia Krzyża Świętego i XV wieczny kościół św. Bartłomieja. W drugiej parafii istniał kościół wybudowany tuż przed II wojną światową.

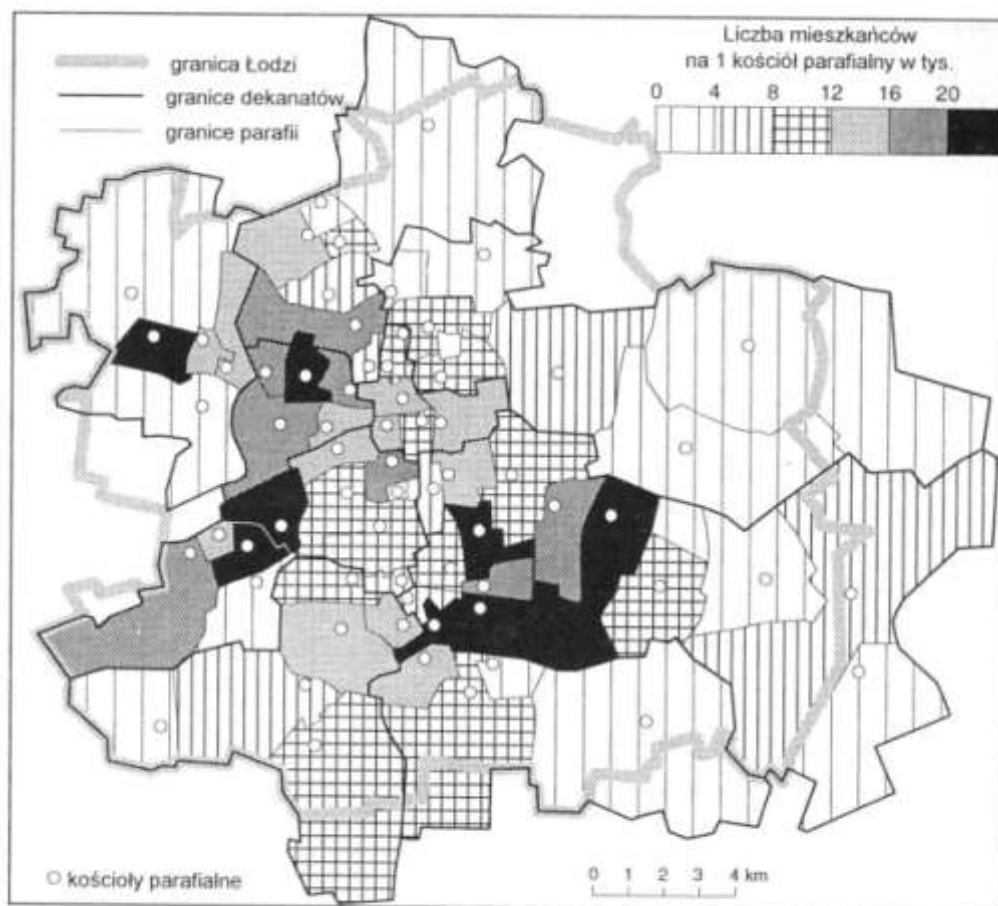
W 1952 r. utworzono parafię w Bieńczycach (NMP Królowej Polski) dla której konieczne było wybudowanie nowego obiektu. Piętnaście lat starano się o zgodę na wybudowanie kościoła w Bieńczycach, zaś dwadzieścia pięć lat musieli czekać wierni - z największej parafii w Polsce liczącej 100 tys. osób – na konsekrację świątyni, która odbyła się w 1977 r.

Kolejną parafią, na utworzenie której w 1976 r. pozwoliły władze, była parafia w Mistrzejowicach (konsekracja kościoła w 1983 r.). Nadal jednak w Nowej Hucie ograniczano powstawanie nowych parafii i budowę obiektów sakralnych. Dopiero po 1980 r. władze uległy presji społecznej. I tak w latach 1982-1989 powstało 6 parafii: Najświętszego Serca Pana Jezusa (Bieńczyce i Lubocza), św. Brata Alberta Chmielowskiego (Nowa Huta), MB Częstochowskiej (Szkłane Domy), św. Józefa (Kalinowe i Prusy). Po roku 1989 do 2000 erygowano kolejne 3 parafie MP Nieustającej Pomocy (Mistrzejowice), św. Stanisława BP (Kantorowice), MB Pocieszenia (Bieńczyce). Sytuacja jest nadal trudna dla zaspokojenia potrzeb religijnych ludności Nowej Huty, gdyż liczące od 10 tys. do 30 tys. mieszkańców parafie nie są w stanie ich zaspokoić (rys. 2)

Rys. 2. Dekanaty i parafie Kościoła rzymskokatolickiego w Nowej Hucie w 2000 r.

W Łodzi na obszarach nowych osiedli mieszkaniowych sytuacja nie wyglądała lepiej niż w Nowej Hucie. Tu również zaistniała pilna potrzeba nowego podziału miasta na parafie i budowę nowych obiektów sakralnych. Większe zmiany w administracji parafialnej rozpoczęły się dopiero po 1989 r. Biskup Józef Rozwadowski utworzył na terenie diecezji 26 parafii, z czego w latach 1980-1985 siedem na terenie Łodzi. Należy przypomnieć że wybudowane po wojnie osiedla liczyły w 1988 r. w sumie około 350tys. mieszkańców. W latach następnych do końca 2000 r. Arcybiskup Władysław Ziółek erygował na terenie archidiecezji 56 parafii, w tym aż 27 w dekanatach łódzkich. W większości nowo powstałych parafii rozpoczęto budowę kaplicy a następnie kościołów parafialnych (rys. 3)

Rys. 3. Dekanaty i parafie Kościoła rzymskokatolickiego w Łodzi w 2000

Zarówno granice dekanatów krakowskich (Jurkiewicz E; Górka Z. 1992; s. 67-69) jak łódzkich nie pokrywają się z granicami administracyjnymi miast. Kilka z nich zawiera się w granicach miast, kilka nieznacznie wykracza poza jego granice, są i takie których powierzchnia jest w większości położona poza miastem. Podobnie, podział na diecezje nie odpowiada podziałowi na województwa.

Wnioski

W latach 1990-1995 większość byłych europejskich państw komunistycznych przeszła reorganizację lub odnowę administracji kościelnej. Było to możliwe tylko dzięki demokratycznym przemianom w tych państwach, zmianie prawa wyznaniowego i nawiązaniu stosunków ze Stolicą Apostolską. Wiele z miast zostało siedzibami nowych diecezji i archidiecezji. Było wśród nich 25 miast (13 polskich), które uzyskało tę godność po raz pierwszy i 21 miast (13 polskich), pełniących niegdyś tę funkcję lub zyskujących wyższą

rangę. Najwcześniejsze zmiany zaszły – w 1991 r. - w byłych krajach ZSRR, w których Kościół katolicki odzyskuje, odbudowuje kościoły i struktury administracyjne. Najwięcej zmian administracyjnych Papież Jan Paweł II wprowadził w swym rodzinnym kraju w Polsce. Z powodu konfliktu na Półwyspie Bałkańskim, w byłej Jugosławii, oraz wielkich migracji ludności na tym obszarze, Stolica Apostolska rozważnie czeka na ustabilizowanie się sytuacji politycznej i nie wprowadza żadnych zmian w tym regionie. Dawny podział administracyjny nie przystaje do nowych granic państwowych, zdarza się nawet, że diecezja obejmuje powierzchnie dwóch państw (Półwysep Bałkański) (rys.1)

Burzliwe zmiany administracyjne zaobserwowano w miastach postsocjalistycznych gdzie zmieniono organizacja kościelna na poziomie dekanatów i parafii. W Polskich miastach są one widoczne zwłaszcza w osiedlach mieszkaniowych, wybudowanych w latach powojennych zgodnie z ideologią komunistyczną bez kościoła, gdzie wytyczone zostały nowe granice dekanatów, parafii i nastąpiła eksplozja budownictwa sakralnego.

PIŚMIENNICTWO

Annuario Pontificio 1995, Citta del Vaticana, Libreria Editrice Vaticana.

Jażdżewska I, Nau I. 2000, Przestrzeń sakralna Łodzi w latach 1995-1999, [w:] . Jażdżewska (red.) Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany. Część 1. XII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 129-138

Jurkiewicz E., Górka Z., 1992, Wybrane elementy funkcji sakralnej Krakowa, Folia Geographica. Series Geographica-Oeconomica, vol. XXV-XXVI, 1992-1993, s. 65-79

Kostynowicz R. ks. 1998 Od Administracji Apostolskiej Kamieńskiej, Lubuskiej i Prałatury Piłskiej do powstania Metropolii Szczecińsko-Kamieńskiej, [w:] Kościół katolicki wczoraj i dziś, Drzonek M. i in. (red.), Biblioteka Acta Politica, Szczecin

Plan parafii krakowskich , 2000, Wydawnictwo św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej.

Stężcki Z., CVD, 1992 Atlas hierarchicus, Mödling bei Wein, St. Gabriele-Verlag.

Wietrzak Z.,1997, Kościół katolicki w Europie środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo WAM, Księżą Jezuici, Kraków

Żaryn J, 1998 Stolica Apostolska wobec ziem odzyskanych po II wojnie światowej. Zarys problemu [w:] Kościół katolicki wczoraj i dziś, Drzonek M. i in. (red.), Biblioteka Acta Politica, Szczecin

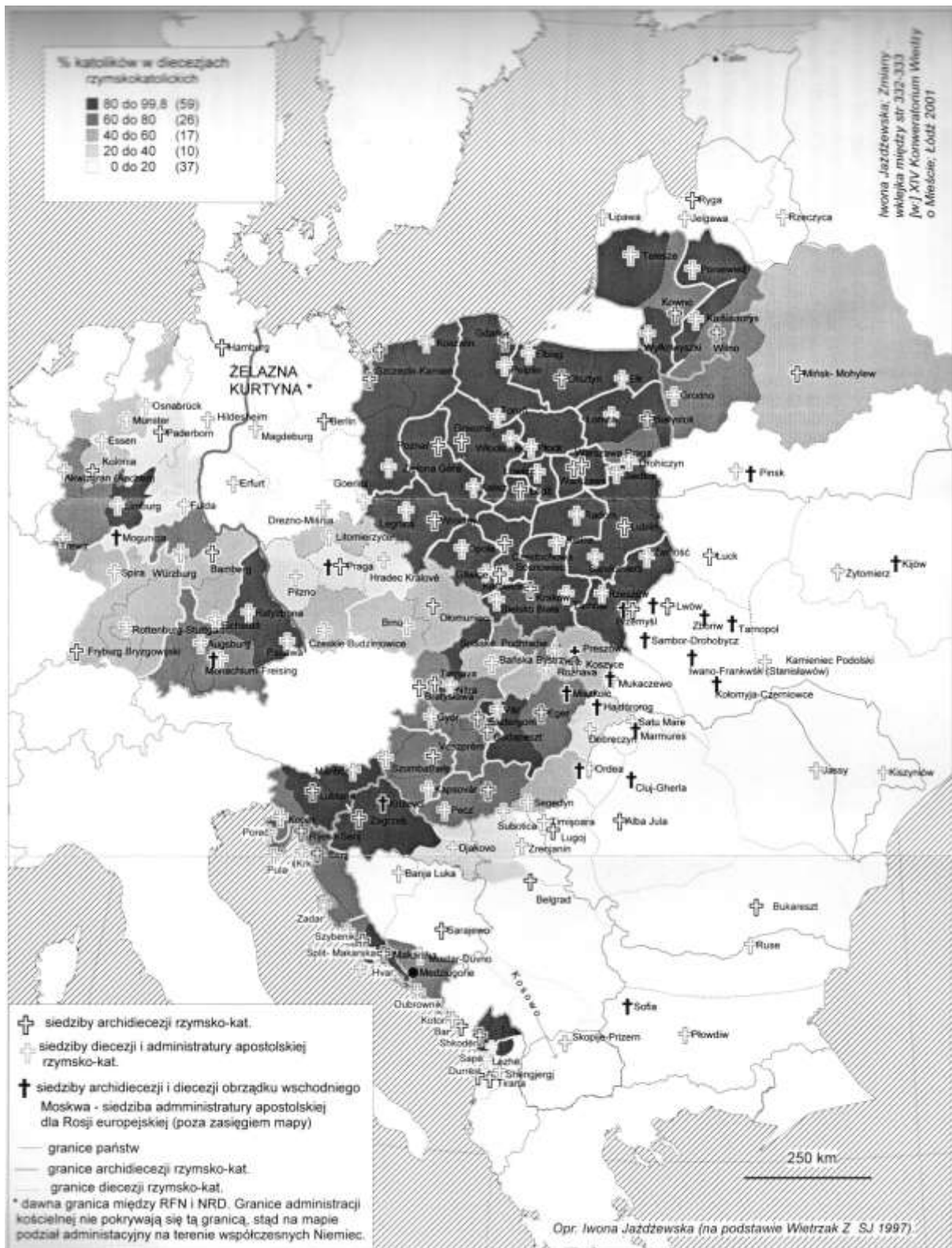

Fig. 1 Kościół katolicki w europejskich krajach postkomunistycznych w 1995 r.